

VAD _____ TÁJ

Urbán Tamás: *Felesleges Pillangó*, Budapest, 1990

Urbán Tamás *Felesleges Pillangó* című kiállítását lassan 26 éve várjuk. Azóta, hogy a tárlat főhőse, Deák Ferenc, *alias* Pillangó 1994. május 7-én a Dunába fulladt. Az évek során hazai és külföldi lapokban, kiállításokon találkozhattunk már a munka egyes részeivel, de a teljesség igényével fellépő méltó bemutatása, vagy könyv alakban történő publikációja elmaradt. A Capa Központ mostani, Virágvölgyi István által kurált kiállítása végre egy kiváló, tehetségesen, izgalmasan installált, öt fejezetre tagolt (*Börtöntől a szabadulásig, Tetoválások, Kom-*

muna és nők, Performansz és élet, Epilógus) panorámája egy sok tehetséggel megáldott normaszegő ember életének. Kíséri mindezt egy grafikailag színvonalas, innovatív és izgalmas, több mint 190 oldalas katalógus, amelynek alkotóját, aki a kiállítás grafikai arculatáért is felel, Szücs Nórárt mindenképp ki kell emelni. A kiállítás szellemi előzményei közé, annak kontextusába tartozik a Capa Központban Olta Kata által kurált két kiváló munka, a 2014-es *Bőrödön viseled*,¹ amelyen már szerepelt pár kép a *Pillangó*-anyagból, és a 2017-es *Golden Boundaries*.²

Megkockáztatom, hogy a *Pillangó*-anyag nemcsak Urbán életművében kiemelkedő, talán kicsit főmű, hanem a magyar fotótörténetnek is jelentős remeke. Bár 26 évet késett, mégsem tűnik megkésettnek, kiállta az idő próbáját, ma is friss, inspiratív, és végre hozzáférhető, nézhető, kutatható. A munka jelentősége abban áll, hogy egyszerre több és kevesebb, mint fotográfia, fotóriport, szociológia, kultúranropológia, jelenkor- és rendszerváltás-történet, börtönkutatás, vagy éppen a magyar alternatív (zene/szubb)kultúra kis története. Sokféle területtel érintkezik, sokféle módon elemezhető. Súlyát az a hihetetlenül erős figyelem adja, ami Urbán Tamás sajátja, aki nem elégedett meg azzal, hogy kívülállóként végigfotózza egy volt köztörvényes bűnöző mindennapjait, hanem kicsit hőse életének részévé is vált. Olyan alaposággal, intenzitással dolgozott, amelyről Pillangó is megemlékezett: „Tamásnak a fotózás olyan, mint nekem a tetoválás volt. Mánia. Mániákus fotós!”³ Mentórállta és sokféle módon *beavatkozott* a sorsába, segítette annak jobbra fordulását, utoljára akkor, amikor útlevélet szerzett számára, azt tervezve, kiviszi őt egy tetováló-fesztiválra. Ebben csak Pillangó halála akadályozta meg. Emellett összegyűjtött és megőrzött mindent, ami Pillangóhoz kapcsolódik, naplóit, rajzait, különböző, börtönben készített eszközeit.

Kifejezetten ironikus, hogy ez a *nagy bűnös*, Pillangó, aki életének majdnem felét börtönben töltötte változatos bűneiért, a lopástól, a csaláson át a szökésig, a betörésig, a garázdaságig, aki kamaszkorától ki-be járta az ország különböző büntetés-végrehajtási intézeteit, Deák Ferencként született 1954-ben. Apja korai elvesztése, majd iskolából való kicsapása és nevelőotthonba való kerülése után, 15 éves korától gyakorlatilag élete végéig kisebb-nagyobb megszakításokkal, de börtönben ült. Talán leghosszabb és valószínűleg legsikeresebb szabad időszaka az 1989-es szabadulása utáni 2-3 év volt, amelyet Urbán Tamás szorosabban végigkísért. 1988-ban ismerkedett meg, pontosabban hívták fel a figyelmét a szegedi Csillag börtönben az akkor már híresnek számító Pillangóra. Elkezdte fotózni, majd szabadulását is végigkövette és segítette, amiről számtalan érdekes, durva, sokkoló történetet láthatunk és olvashatunk.

Urbán számára és számunkra is nem csupán azért figyelemreméltó, egyszerre érdekes és zavarba ejtő ez a távról alapvetően szokványos bűnözői élettörténet, mert hőse kifejezetten kreatív, tehetséges és eszes ember volt, hanem a majdnem egész testét beborító, nagyrészt saját maga készítette tetoválások miatt is: *látványosság*. Pillangó legfontosabb műve ugyanis saját maga. Nevét Henri Charrière *Pillangó* című, Magyar-

országon már 3 évvel eredeti megjelenése után lefordított, 1971-ben megjelent regénye után választotta. A könyv szintén egy nagy, de a saját elmondása szerint ártatlan bűnöző életének, életfogytig tartó büntetésből való szökésének a világhírű, és a későbbi kutatások szerint, jellemzően hol kitalált, hol mások elbeszéléseiből kompilált története. Kétségtelen azonban, hogy szerzőjének mellkasán pillangó alakú tetoválás volt, ahogyan Deák Ferenc arcának, homlokának is domináns motívuma a pillangó.

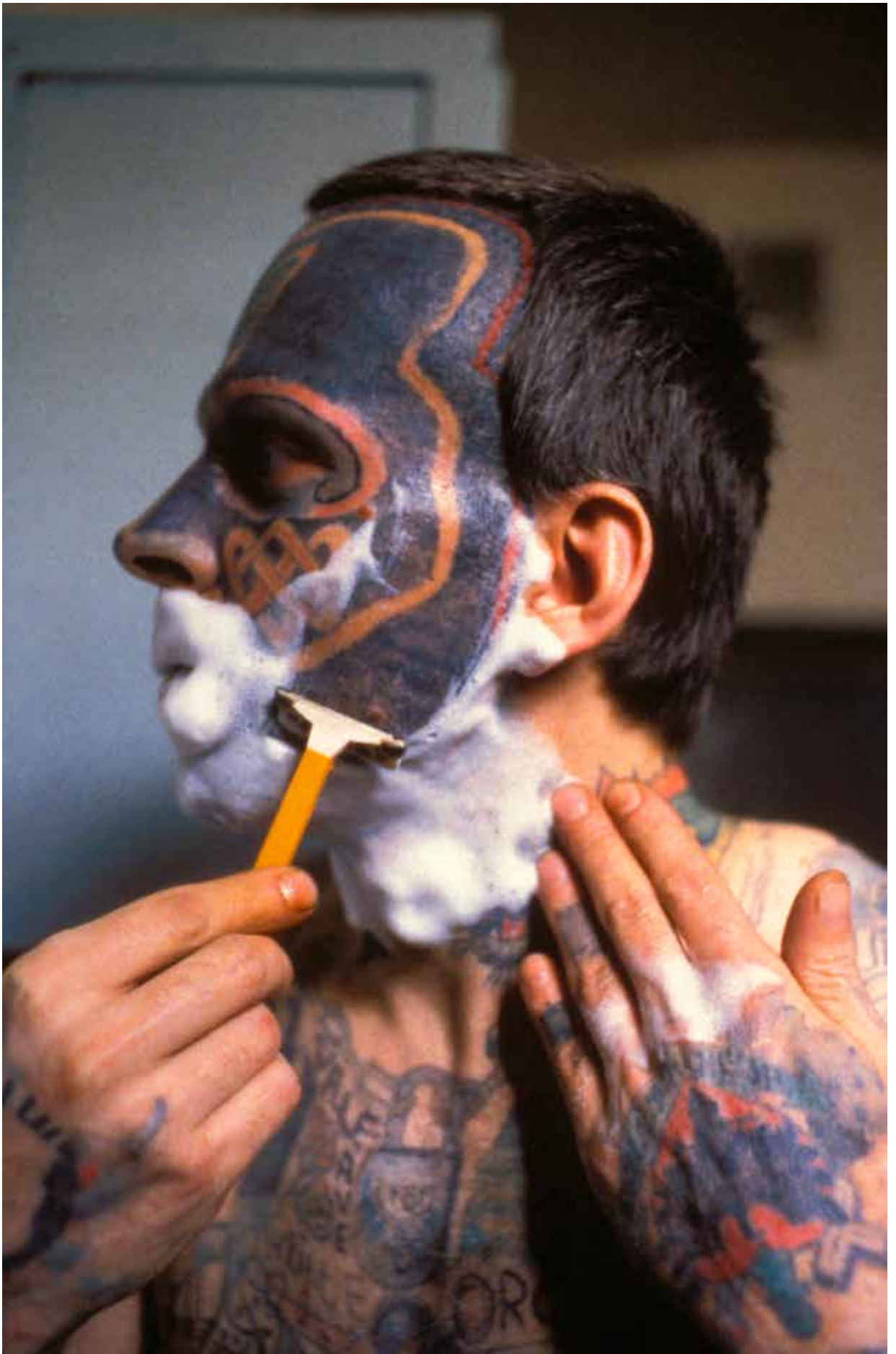
Pillangó *művé alakulása* azonban fokozatosan történt, és az első tetoválásokkal kezdődött a nevelőotthonokban, börtönökben. A börtöntetoválásnak hatalmas irodalma és ikonográfiája van, a börtönökben mindig tetováltak, és valószínűleg tetoválni fognak, számtalan okból. Az egyik legerősebb indok a normaszegésé, mert tiltják, így a lázadás eszköze, amellet a különböző csoportokhoz való tartozásé, az egymással való kommunikációé, az emlékezésé, unaloműzésé stb. A tetoválás a börtönökben rendszer, struktúra, Pillangó azonban egy ponton túl, a normaszegésen belül is normaszegő módon, kreatívan elkülönül ettől azzal, hogy továbbmegy, és sok tekintetben egyedi vizuális rendszert alakít ki. A majdnem teljes testre, főképp a teljes arcra kiterjedő tetoválás ugyanis nem csak akkor, a börtönökben és a börtönön kívüli Magyarországon volt szokatlan, különleges, sokkoló, hanem részben még ma is az.

Pillangó átalakulása nem volt kezdettől tudatos: „Amikor elkezdtem, még nem tudtam, mi lesz a vége.”⁴ Egy másik helyen egyfajta *ars poeticaként*, igen érzékenyen reflektál önmaga megalkotásának körülményeire, előzményeire, hogy bár arra törekedett, hogy egyetlen, besorolhatatlan *látvány* legyen, aki senkihez nem igazodik, és alapvetően mindennel szemben áll, akit csak *saját bensője vezérel*, mégis volt előképe: „Hogy az arcom kitetoválását, hogy határozta el, még nekem sem egészen tiszta. Mindenesetre nagy elhatározás kell ehhez. Mert szerintem nem sűrűn szaladgálnak ilyen fazonok a nagyvilágban. Tudomásom szerint csak egy van rajtam kívül, Angliában. Egy Karl Grün nevű egyén, aztán konyec. Lehet, hogy volt valamilyen külsőleg irányított, de belsőleg rám tukmált kényszer a dologban. Mert amikor jött a gondolat, hogy most csinálni kell, semmi, de semmi nem állíthatott meg. Tudtam nagyon jól, mit csinálok. [...] Tudtam, sok kellemetlenségem lesz még, de akkor is csináltam. [...] Én akartam így kinézni, én hordom ezt a fejet, akinek nem tetszik, nem kötelező rám nézni. Sokat vakarálnak arról, hogy mi lesz, ha öreg leszek. Hát semmi! Én úgysem leszek öregember! Mindig fiatal maradok, fiatalon is patkolok majd el.”⁵

Urbán Tamás: *Felesleges Píllangó*, Öntetoválas a szegedi Csillagbörtönben, Szeged, 1989

Urbán Tamás: *Felesleges Pillangó*, Szabadulása hajnalán a szegedi Csillagbörtönben, Szeged, 1989. március 2.

Pillangó a tetoválásaival duplán elszakadt a társadalomtól, a *normálistól*, de a bűnözőktől, a börtönök normáitól is, egyrészt bűnelkövetéseivel, másrészt testével, bőrével, kinézetével. Úgy és azért vési magát tele jelekkel, hogy ezzel makacsul, kérlelhetetlenül ön maga egyediségét és különlegességét állítsa elő, a Mászt. Mintegy előre megakadályozza önnön betagozódását minden nagyobb rendszerbe, közösségbe: „Azért kell így kinéznem, hogy az legyenek, akinek szeretnék lenni.”⁶ Teste, bőre egyedisége rögtön szembetűnik mindenkinek számára, így azonnali és egyértelmű reakciót vált ki, amit el is vár. Legjellemzőbb reakció, hogy bohócnak („Gyere, bohóc bácsi, fessél ki engem is!”⁷), kisminkelt színésznek nézik. Egy gyerek így kiált fel, amikor meglátja: „Mama, nézd, egy képes bácsi!”⁸ Talán legpontosabban egy prostituált összegzi az akkori emberek, pontosabban a gyerekeknél sokkal kevésbé elfogadó felnőttek véleményét: „Ezt nem is anya szülte!”⁹ A prostituált felkiáltása egyébként Herman Melville *Moby Dickjének* nevezetes jelenetét is eszünkbe juttat-

hatja, amikor a főhős, narrátor, Ismael egy másik emberrel kénytelen megosztani éjszakai fekhelyét, akiről kiderül, hogy tetőtől talpig tetovált. A hős reakciója a jeges rémületé, ördögnek és *fertelmes vadembernek* látja elsőre Queequeget.¹⁰ A *Moby Dick* Pillangó látványának egy fontos jellegzetességére mutat rá, arra, hogy önmaga megalkotása, a Más megalkotása egyben a gyarmatosított, a bennszülött, a vadember képének felidézése. Úgy különül el a társadalomtól, a *normális* képétől, hogy a látványával, bőrével a civilizálatlant, a nyugati civilizáció által meghódított, leigázott kultúrát idézi fel, imitálja. Az általa kiváltott reakciók így több évszázados sémákba illeszkednek. Pillangó erre rá is játszik, kiszabadulásakor, amikor Urbán egy étterembe viszi, kézzel kezd el enni,¹¹ amit mindenki, Urbán is csak megütközéssel tud nézni. A későbbiek során Friderikusz Sándor műsorában alsónadrágra vetkőzve hagyja, hogy mutogassák, de saját maga is büszkén mutogatja magát, mint egy különleges állatot, amikor egy parkban jógázik, vagy amikor a Sziámival koncertezik.

Urbán Tamás: *Felesleges Pillangó*, A szegedi Csillagbörtönben szabadulása előtt, Szeged, 1989. március 2.

Urbán Tamás: *Felesleges Pillangó*, Első ebédje szabadulása után a szentendrei úti lakótelepen, Budapest, 1989. március 2.

Urbán Tamás: *Felesleges Pillangó*, Müller Péterrel a Sziámi együttes koncertjén a Fekete Lyukban, Budapest, 1990

Önmagát, igen szellemesen, képeskönyvként írja le: „Ha gyerekem lesz, nekem például nem kell majd képeskönyvet vennem. Csak levetkőzőm, átlapoz engem és aztán elrakom magam.”¹² Tetovált bőre a nem tetovált, az uniformizált, *normális* testek látványához illeszkedő bőrhöz képest nem a hús, a csontok pusztá takarója, hanem önálló életet élő kép, térkép, tájkép. Pillangó egyszerre alkotója és hordozója önnön festményének. Az emberek között élve folyamatosan tudatában van bőrének, és azt a látásnak *kiterítve* hordja. Ez egyszerre exhibicionista, másrészt zárkózott gesztus. Exhibicionista, mert a személy a látványával már messziről kommunikálja, hirdeti, felkínálja saját magát. Zárkózott gesztus, mert a személy, főleg az arca, a tekintete szinte eltűnik, elrejtőzik a *képek, bőrének vad tája* mögé. A látvány pedig, amit felkínál, egészében kivehetetlen, bonyolult, jelei sokszor csak a bevésső által értettek. Bőre

idegen, titokzatos és végtelen redő, ellenáll a megfejtésnek és a klasszifikálásnak. Pillangó viszonya az emberekhez és a társadalomhoz kettős, egyrészt elutasítja őket és kiválik, elkülönül, másrészt csodálatra, bámulatra, elismerésre vágyik. Mégpedig annak elismerésére, amit megalkotott. Öntudata a művész öntudata, aki a (normális) munkától mereven elzárkózik: „Amúgyis megmondtam, aki velem kapcsolatban kiejti azt a szót, hogy munka, beperelem becsületsértésért!”¹³, ámde tetováló, rajzoló tehetségét, kreativitását büszkén vállalja. Az pedig egy másfajta társadalomban, egy későbbi korszakban kifejezetten keresett munkának és megélhetésnek számított volna. Adott történelmi pillanatban ő „a felesleges Pillangó”¹⁴ volt, ahogy Urbán újságíró barátja definiálta. Olyan ember, akit sem a bűnei, sem a kreativitása nem határoz meg, aki semmihez sem tud illeszkedni, de úgy él, mint egy (alternatív) rock sztár.

Urbán Tamás: *Fesleges Pillangó, A Fekete Lyukban*, Budapest, 1990

Pillangó besorolhatatlanságának és egyediségének, habitusának emellett van egy konvencionális oldala. A nőkhöz való viszonya a megszokott patriarchális, elnyomó, tárgyiasító viszont, érzelmi kötődése nem alakul ki senkivel. Jellemző módon, női nevek nincsenek a bőrén, noha a szokásos, jobbára meztelen nőket ábrázoló tetoválások rajta is megtalálhatók: „[...] rajtam például igencsak megtalálható mindenféle dolog, igaz, egyetlen női név sincs. Csak a helyet foglalná, másrészt kétnaponként tetováltathatnám az újabb neveket.”¹⁵ Sztereotip, a férfiúi büszkeséget, erőt jelképező, viccesnek szánt szövegeket tetovál a nemi szervére is: „Zacskós apatej. Teljes gözzel előre huncut vitéz. Hitler karja.”¹⁶ Partnereit naponta cseréli, gyakran meg is veri. Az állandó, *komoly kapcsolatot* szintén patriarchális módon, hozzá vakon hű, odaadó, önálló akarat nélküli, és nem mellesleg, szűz nőként képzelel el: „[...] arra, hogy a nők mit szeretnek rajtam, soha nem tudtam rájönni. Többnyire az én akaratomnak kell érvényesülnie, de azért olyan túl igényes nem vagyok. [...] Most is van egy barátnőm... [...]

Tudja, mik a szokásaim, a követelményeim, így aztán nagy vonalakban ő is azzá akar válni, aki én vagyok. Ha állandós nőt láncolok magamhoz, annak odaadónak, tiszta életűnek kell lennie.”¹⁷ Naplója, amelyből a katalógus az 1990. februári hónapot közli, szinte semmilyen érdekességet vagy eredetiséget nem tartalmazó, sztereotip szöveg, jórészt arról, kivel, hol ivott és kivel szeretkezett. Jellemző rá nyelvi téren egyfajta prudéria, a szeretkezést majdnem minden alkalommal *szexuálásnak* írja, egyszer, mintegy elszólásként nevezi *dugásnak*. A hagyományos férfikép egy fontos jellemzője is áll rá, nem tud mit kezdeni azzal, ha egy nő nem veti magát alá neki, ha a nő kezdeményez. Ekkor szinte megijed és meghátrál, férfiaságát érzi *csorbítottnak*: „Megyek a 85-ösön, odalép mellém egy csinos lány és azt mondja: légy szíves, gyere fel hozzám. Olyan hirtelen jött az egész, hogy meglepődtem. De aztán kivágtam magam: ne haragudjál, de az éjjel már szexuáltam.”¹⁸ Kreativitását a börtönben egy tetováló gép mellett, többek között, jellemzően egy *rejszoló-gép* megalkotására is felhasználja.

Urbán Tamás: *Felesleges Pillangó*, Budapest, 1990

Urbán Tamás: *Felesleges Pillangó*, Budapest, 1989

Urbán Tamás: *Felesleges Pillangó*, Budapest, 1989

Urbán Tamás: *Felesleges Pillangó*, Egyik "kamálósának" lakásában, Budapest, 1989

A Urbán Tamás *Felesleges Pillangó*jának legnagyobb erénye, hogy nagy pontossággal mutatja meg egy bonyolult, ellentmondásos, egyszerre érdekes, különleges és konvencionális ember életét és sorsát, beleszöve mind ezt a kor mintázatába. A fotográfus különleges adottsága, hogy egyszerre megy közel hőiséhez, szinte a *bőréhez érve* bonyolódik életébe, sorsába, és tart távolságot is fényképezőgépével, optikájával. De oly módon, hogy ábrázolása soha nem lesz hideg vagy klinikai.

Urbán Tamás: *Felesleges Pillangó*
2020. március 5. – április 5.
Capa Központ
Kurátor: Virágvölgyi István

¹ *Bőrödön viseled – Társadalmi konstrukciók vizuális kódjai*, 2014. szeptember 30. – 2014. november 2.

² *Golden Boundaries – Kamaszkor a kortárs fotográfiában*, 2017. december 4. – 2018. március 18.

³ URBÁN Tamás: *Felesleges Pillangó*, szerk. Virágvölgyi István, Budapest, Robert Capa Kortárs Fotográfiai Központ – Archive of Modern Conflict – Bone Idle Books, 2020, 93.

⁴ *I. m.*, 47.

⁵ *I. m.*, 53.

⁶ *I. m.*, 47.

⁷ *I. m.*, 47.

⁸ *I. m.*, 24.

⁹ *I. m.*, 17.

¹⁰ MELVILLE, Herman: *Moby Dick vagy a fehér bálna*, ford. Szász Imre, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1994, 47–48.

¹¹ URBÁN Tamás: *Felesleges Pillangó*, szerk. Virágvölgyi István, Budapest, Robert Capa Kortárs Fotográfiai Központ – Archive of Modern Conflict – Bone Idle Books, 2020, 15.

¹² *I. m.*, 56.

¹³ *I. m.*, 20.

¹⁴ *I. m.*, 16.

¹⁵ *I. m.*, 54–55.

¹⁶ *I. m.*, 57.

¹⁷ *I. m.*, 89.

¹⁸ *I. m.*, 145.

